

משפטים

הברית המיוחדת שנכרתה על שילוח עבדים

הקדמה

פרשת משפטים מתייחדת בריבוי המצוות שבה¹: מצוות שבין אדם למקום, ומצוות שבין אדם לחברו. בראש כל המצוות עומדת פרשת עבד עברי. גם מתקני ההפטרות תקנו את הפטרת פרשת משפטים בפרק העוסק במצות שחרור עבד עברי, בספר ירמיהו (לד, ח-כב)².
 בשני מקומות נוספים התייחסה התורה לדיני עבד עברי: בפרשת בהר (ויקרא כה, לט-נה), ובפרשת ראה (דברים טו, יב-יח)³.
 אמנם בימינו, מאז שבטל היובל, אינו נוהג דין עבד עברי⁴, והעבדות בכללותה כמעט שעברה מן העולם, אך תופעה זו עצמה נובעת מההרחקות שהרחיקה התורה את השעבוד בעבדים⁵.
 מאמר זה יעסוק במצות שילוח עבד עברי, ובדברים המיוחדים שנאמרו עליה.

א. הסבר רש"י והקושי עליו

בראש הפרשה מצוה ד' את האדון הקונה עבד עברי לשלח את עבדו בשנה השביעית: "כי תקנה עבד עברי - שש שנים יעבד, ובשביעית יצא לחפשי חנם" (כא, ב).

עוד נאמר בפרשה (שם, ה-ו): "וואם אמר יאמר העבד: אהבתי את אדני, את אשתי ואת בְּנֵי, לא אצא חפשי. והגישו אדניו אל האלהים, והגישו אל הדלת או אל המזוזה, ורצע אדניו את אזנו במרצע, וְעָבְדוּ לְעַלְמִים". אמנם פסוק זה אינו עוסק בחובת האדון לשלח את עבדו, אלא בדינו של עבד שאינו רוצה לצאת לחפשי, אבל

¹ ספר החינוך מנה בפרשה עשרים וארבע מצוות.

² א. כדי שלא לסיים בדבר רע תקנו שיוסיפו לקרוא מסוף פרק לג פסוקים כה-כו. ב. יש להעיר שברוב השנים אין מפטירים בהפטרה זו, כיון שבדרך כלל בשנה פשוטה [שאינה מעוברת] מפטירים בפרשת שקלים.

³ עיין במאמרו הנפלא של הרב לייב מינצברג "האור הגנוז בחמשת הספרים" בקובץ "תורה ודעת" ב' (תשס"ז) עמוד פו, שביאר מדוע הפרידה התורה את דיני עבד עברי לשלוש פרשיות בשלושה חומשים!

⁴ רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פ"י ה"ט.

⁵ עיין בספר "עיונים חדשים בספר שמות" לנחמה ליבוביץ במבוא, ובמיוחד בהערה 3 (עמ' 14-13).

בדברי רש"י לפסוק זה ישנו חידוש, שיוביל אותנו להבין את עומק מצות שילוח העבדים, ואלו דבריו:

"רבי שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר⁶: מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית? אמר הקב"ה: דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי: 'כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם' (ויקרא כה, נה), ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו - ירצע בפניהם" (כא, ו). החזקוני שם הביא את דברי רש"י ושאל עליו: "פירש רש"י: 'כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי: כי לי בני ישראל עבדים'. חז"ק⁷: שהרי פסוק זה לא נאמר עד סיני (ויקרא כה, נה)!"

כלומר: החזקוני מקשה על רש"י שפסוק זה כלל לא נאמר ביציאת מצרים, אלא בפרשת בהר, שנאמרה בהר סיני, לפחות חמישים יום אחרי יציאת מצרים, וכיצד כתב רש"י שד' אמר פסוק זה ביציאת מצרים⁸?

ב. הסבר דברי רש"י על פי הפסוק בירמיהו

נראה להסביר את דברי רש"י על פי מה שנאמר בהפטרה.

שם מסופר שבזמן המצור על ירושלים שכנע צדקיהו מלך יהודה את העם לשחרר את עבדיהם שכבר עבדו שש שנים. העם הסכים ואף כרת ברית על כך, אבל אחר כך חזרו האדונים ושעבדו את עבדיהם, ואף כרתו ברית חדשה למרוד בדי⁹. אז נאמרה לירמיהו הנבואה הבאה: "כה אמר ד' אלקי ישראל: **אנכי פָּרַתִּי בְרִית אֶת אֲבוֹתֵיכֶם בַּיּוֹם הַזֶּה אֲנִי מֵאַרְצָה מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֵאמֹר: מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תִּשְׁלַחֻ אִישׁ אֶת אַחֵיו הָעֵבְרִי אֲשֶׁר יִמְכַר לָךְ וְעַבְדְּךָ שֶׁשׁ שָׁנִים, וְשַׁלַּחְתוּ חֲפְשֵׁי מַעֲמֶךָ" (לד, יג-יד). בפסוקים אלו מפורש שביום יציאת מצרים ציוה ד' את בני ישראל וכתר עמהם ברית על שילוח עבדים עבריים!**

⁶ פירש רש"י בקדושין כב ע"ב: "צרור המרגליות וצרור הבושם תלוי בצואר לתכשיט".
⁷ כך דרכו של החזקוני לכתוב במקום המלה "קשה". עיין בחזקוני בראשית א, א ובבבאיורי הרב שעוועל שם. עיין עוד במאמרו של יוסף עפר "פירוש החזקוני לתורה וגלגוליו" ב"מגדים" [בטאון לענייני מקרא בהוצאת מכון יעקב הרצוג] גיליון ח' (סיון תשמ"ט) בפרק ג'.

⁸ עיין ברבנו עובדיה מברטנורא בפירושו על רש"י שם: "אמר הקב"ה: דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות. פירוש: **שבשביל** שפסחתי על המשקוף, לכך אמרתי: 'כי לי בני ישראל עבדים', וכן כתוב בסוף הפסוק ההוא: 'כי לי בני ישראל עבדים, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים'. ודבריו דחוקים בהסבר רש"י.

⁹ עיין שם בספר ירמיהו לד, ח-יא וברש"י שם פסוק יח.
על הרקע המדיני למה שקרה אז עיין ברש"י שם פסוקים כא-כב, וכן בירמיהו לו, ה-יא וברש"י שם פסוקים ה-ז, וכן במאמרו של פרופסור יהודה אליצור "מבחן האמונה בירושלים ערב חורבנה" (בבטאון "מחניים" גיליון מ"ז התש"ד) ובספרו "ישראל והמקרא" עמ' 258-260.

אמנם ה"מצודת דוד" שם פירש: "ביום הוציאי - בעת הוציאי וגו', ועל מעמד הר סיני יאמר, שאז כרת ברית על כל המצוות בכללן"¹⁰. לפי זה לא נאמרה מצות שילוח עבדים ביום יציאת מצרים, ולא נכרתה עליה ברית מיוחדת. אבל במדרשים מוכח שהיתה ברית בפני עצמה על שילוח עבדים, ושהיא נכרתה ביום יציאת מצרים!

כך נאמר במדרש "שלושה וארבעה"¹¹:

"עשרה דברים נאמר בהם ברית: הקשת, המילה, השבת, עבודה זרה, תלמוד תורה, שחרור עבדים, כהונה, לוויה, מלכות בית דוד, וארץ ישראל"¹². ... שחרור עבדים, שנאמר: 'אנכי כרתי ברית את אבותיכם' (ירמיהו לד, יג), ונאמר: 'מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים' (שם, יד)".

מפורש אם כן במדרש שהיתה ברית מיוחדת על שילוח עבדים, ומהפסוק בירמיהו משמע שברית זו נכרתה ביום יציאת מצרים! כמו כן ישנו מדרש נוסף בו נאמר שנכרתה ברית עם בני ישראל בשעת יציאת מצרים. כך נאמר במדרש תנחומא (בובר נצבים, ו): "לעברך בברית ד' אלקיך וגו' - שלש בריתות כרת הקדוש ברוך הוא להם לישראל: אחת כשיצאו ממצרים, ואחת כשעמדו לפני הר סיני, ואחת כאן [בערבות מואב]"¹³. לפי זה דברי רש"י מתפרשים כפשוטם, שמיד אחרי שד' פסח על המשקוף ועל שתי המזוזות, הוא ציוה אותם על שילוח עבדים!

אבל עדיין יש לשאול שאף אם נסביר שבספר ירמיהו מפורש שבני ישראל נצטוו על שילוח עבדים ביום יציאתם ממצרים, מכל מקום לא נאמר שם מה

¹⁰ ומקורו באברבנאל, ועיין גם במלבי"ם וב"דעת מקרא" שם.

¹¹ אוצר מדרשים לר' יהודה דוד אייזענשטיין עמ' 541-540 (ניו יורק תרע"ה). כעין זה אמרו גם במכילתא דרשב"י כי תשא לא, טז. הובאו שני המדרשים ב"תורה שלמה" שמות לא, טז אות צג.

¹² יש לשאול: מדוע הבריתות לא הובאו כסדר הופעתן בתנ"ך? עיין במאמר "עשרה דברים נאמר בהם ברית" בפרשת כי תשא.

¹³ יש לציין ששם לא מפורש על מה נכרתה הברית, ומההשוואה לברית בהר סיני ובערבות מואב משמע שהברית שביציאת מצרים נכרתה על כל התורה כולה, ולא רק על מצות שילוח עבדים! אבל אפשר שהתנחומא גם כן סובר שהברית ביציאת מצרים היתה רק על שילוח עבדים, שכן בהמשך המדרש שם נאמר: "ולמה כרת עמהן כאן? מפני שאותה שכרת עמהם [בהר סיני] בטלוח ואמרו: 'אלה אלהיך' (שמות לב, ד), לפיכך חזר וכתר, וקבע עליה קללה למי שחוזר בדבריו". מדוע המדרש לא שאל למה הוצרכה הברית בהר סיני אחרי שנכרתה ברית ביציאת מצרים? אפשר מפני שבהר סיני נכרתה ברית על כל התורה כולה, וביציאת מצרים רק על שילוח עבדים. [כעין מדרש זה כתוב גם בילקוט שמעוני שם בפרשת נצבים (רמז תתק"מ), ועיין עוד בתנחומא הרגיל שם (נצבים סימן ג) וב"ענף יוסף" שם].

שנאמר ברש"י, שבאותו יום נאמר גם **לעבד העומד להשתחרר שאין ראוי שהוא ישאר עבד!** כמו ששאל החזקוני.

נראה לומר שבאותו מעמד של הציווי לשלח עבדים אמר ד' לא רק את הציווי לשלח עבדים, אלא גם את הנימוק לציווי זה: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם, אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים", וחז"ל לימדונו שפסוק זה מלבד היותו נימוק לאדון לשחרר את עבדו, הוא כולל גם הדרכה לעבד העומד להשתחרר שלא ישאר בעבדותו!

לפי זה דברי רש"י מסתמכים על הפסוקים בירמיהו, ומוסיפים עליהם שלא רק הציווי לשלח את העבד נאמר ביום יציאת מצרים, אלא גם הנימוק, ובכך מיושבת שאלת החזקוני.

ג. היכן רמוזה הברית בתורה?

יש לשאול: אמנם בחומש ויקרא נאמר: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם, אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים", אבל לא נאמר שם שנכרתה ברית על כך.

היכן מצאנו בתורה רמוז לברית זו?

יש לענות על כך על פי מה שמצאנו ביציאת מצרים שני מאפיינים של דרך כריתת ברית:

1. בשני מקומות בתורה למדנו שברית נעשית בדם: דם ברית המילה¹⁴, דם הברית בהר סיני¹⁵.

2. רש"י כתב בפרשת נצבים (דברים כט, יא): "כך היו כורתי בריתות עושין: מחיצה מכאן ומחיצה מכאן, ועוברים בינתיים".

ביציאת מצרים היה דם על המשקוף ועל שתי המזוזות (שמות יב, ז-יג; יב, כב-כג).

כמו כן בני ישראל ביציאתם ממצרים עברו בין שתי המחיצות שעליהן היה הדם, לבטא את כניסתם לברית¹⁶!

נראה שרש"י עצמו בפירושו כאן רמז לכך: "רבי שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר: מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית? אמר הקב"ה: דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי: 'כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם' (ויקרא כה, נה), ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון

¹⁴ עיין במאמר "ברית המילה - ברית של אהבה וברית הארץ" (פ"ב) בפרשת לך לך.

¹⁵ עיין במאמר "מה נכתב ב'ספר הברית' ומה משמעות 'דם הברית'?" (פ"ג) בפרשתנו.

¹⁶ על משמעות המעבר בין שתי מחיצות עיין במאמר "על מה נכרתה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" (פ"ג) בפרשת לך לך.

לעצמו - ירצע בפניהם". פתח רש"י ב"דלת ומזוזה", כמו שכתוב בפסוק: "והגישו אל הדלת או אל המזוזה" (שמות כא, ו), וסיים ב"משקוף ושתי המזוזות" שאינן נזכרים בפסוק! אלא לרמוז לדם שניתן על המשקוף ועל שתי המזוזות!

ד. מדוע הברית על שילוח עבדים לא נכתבה בפירוש בתורה?

יש לשאול: אף אם מצאנו בתורה רמז לברית שנכתבה בשעת יציאת מצרים, מכל מקום היא אינה כתובה בפירוש. ועוד שבתורה אפילו לא רמוז על מה היא נכרתה. מדוע אם כן לא נכתבה ברית זו בתורה? מדוע הדבר נכתב רק בספר ירמיהו?

אמנם מצאנו כעין זה בספר יחזקאל (כ, ז-ט), שם כתוב שבני ישראל במצרים **עבדו עבודה זרה**, ודבר זה אינו כתוב בספר שמות! אך שם סיבת הדבר היא כדי להסתיר את גנותם של ישראל, כמו שהתבאר במאמר בפרשת שמות¹⁷. ועוד שהרמב"ן (שמות ב, כה) הראה שהדבר רמוז בספר שמות. אבל כאן הדבר אינו לגנותם של ישראל, אלא להיפך, לשבחם של ישראל, שזכו לברית עם ד'! מדוע אם כן לא נכתב דבר זה בתורה?

אולי ניתן לומר שהדבר נעשה כדי להסתיר את גנותם של ישראל בזמן ירמיהו, שלא יורגש שהם עברו על הברית הראשונה שנכתבה כבר ביציאת מצרים, אלא נחשוב שהסבר הפסוק הוא כמו שהסביר ה"מצודת דוד", שלא נכרתה ברית מיוחדת על שילוח עבדים, ובכך תוקטן גנותם¹⁸.

עוד אמר בני יקירי הרב בניהו נ"י שאפשר לומר שבשעה נשגבה זו של יציאה מעבדות לחירות לא רצתה התורה לדבר בפירוש על מצב כזה שבו יש עבד עברי, כיון שעבד עברי הוא או מפני שמכר עצמו להיות עבד לחברו כיון שהעני ואין לו מה לאכול, או מפני שגנב ונמכר בגנבתו¹⁹. ועדיין יש לעיין בדבר.

ה. דברי הירושלמי על מצות שילוח עבדים

בתלמוד הירושלמי במסכת ראש השנה (פ"ג ה"ה) דנו בפסוקים אלו של שילוח עבדים שבספר ירמיהו, ואמרו שהם רמוזים בפסוקי התורה:

¹⁷ "מדוע נשתעבדו ישראל במצרים ובזכות מה נגאלו? לשיטת הרד"ק והספורנו" פ"ג.

¹⁸ עיין במאמר "מדוע לא כתוב בפרשת יתרו שבני ישראל אמרו נעשה ונשמע? פ"א סעיף 2, שלפעמים התורה אינה כותבת דבר במקומו, כדי להסתיר גנות שכתובה במקום אחר.

¹⁹ רמב"ם הלכות עבדים פ"א ה"א.

כך נאמר שם: "אמר רבי שמואל בר רב יצחק: 'יודבר ד' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל [ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים]' (שמות ו, יג) - על מה ציווים? על פרשת שילוח עבדים²⁰.
 ואתיא כהיא דאמר רבי הילא: לא נענשו ישראל אלא על פרשת שילוח עבדים. הדא הוא דכתיב: 'מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי' וגו' (ירמיהו לד, יד).
 תני בשם רבי נחמיה: 'היתה כאניות סוחר, ממרחק תביא לחמה' (משלי לא, יד) - דברי תורה עניינים במקומן ועשירים במקום אחר"²¹.
 מה כוונת הירושלמי? נחלקו בכך המפרשים:

1. הסבר "קרבת העדה"

הסביר "קרבת העדה" את דברי הירושלמי: "ויצום אל בני ישראל - כאילו כתיב 'על בני ישראל'. ציווים שלא ישעבדו איש באחיו מבני ישראל, ובזכות זה יהיו נגאלים.
 ואתיא הא דאמר רבי שמואל כהא דאמר רבי הילא: לא נענשו ישראל - שגלו מן הארץ אלא על פרשת שילוח עבדים. ולמה דווקא על שילוח עבדים? לפי שהיא היתה מצוה ראשונה להם במצרים, ובשבילה נגאלו ממצרים.
 הדא הוא דכתיב: 'מקץ שבע שנים תשלחו' - לעיל מיניה כתיב: 'כה אמר ד' אלקי ישראל: אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוציא אותם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר: מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי' וגו', וקשיא: היכן כרת ברית שעל ידי כך יהיו נגאלים? אלא כדאמר רבי שמואל: 'ויצום אל בני ישראל'.
 ועשירים במקום אחר - וצריך להביא ממרחק לחמה, והכי נמי אי לאו דכתיב 'ויצום אל בני ישראל' לא היינו יודעים היכן נצטוו ישראל על שילוח עבדים בצאתם ממצרים, ושעל ידי כן נגאלו. ואי 'מקץ שבע שנים' לא היינו מפרשים 'ויצום אל בני ישראל' דקאי על שילוח עבדים".

²⁰ הסבר הירושלמי בפסוק מחדש מאד, ואינו הפשט הפשוט. עיין ברש"י, ראב"ע, רמב"ן, רבנו בחיי, "בעל הטורים", חזקוני, ספורנו ו"אור החיים" הקדוש, שהסבירו את הפסוק במספר אופנים, ושלא כירושלמי.

²¹ עיין בסוף ספר "אורות" (עמ' קפט), שם כתב הרב צבי יהודה: "דברי תורה - עשירים במקום אחר", והשמיט את המלים "עניינים במקומן" הכתובות בירושלמי, ואף על פי כן ציין כמקור לירושלמי כאן!

נראה שכוונתו היתה כך: במקור שהביא הירושלמי אכן דברי התורה היו עניינים במקומן, שכן בתורה לא כתוב בפירוש שנכרתה ברית על שילוח העבדים, אבל במקום שהרב צבי יהודה רצה רק להוסיף מקורות נוספים בהם עסק אביו הרב זצ"ל בנושא הנידון, הוא לא כתב את המלים "עניינים במקומן"!

לפי "קרבן העדה" מצות שילוח עבדים היתה המצוה ראשונה שנצטוו בני ישראל במצרים, ובזכותה נגאלו ממצרים, ולכן נענשו בגלות כשביטלוה בימי ירמיהו. ונראה שכוונתו כדברי ה"משך חכמה" שיובאו בסמוך.

2. הסבר ה"משך חכמה"

כתב ה"משך חכמה" בפרשת וארא על הפסוק "ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים" (שמות ו, יג): "יתכן כי גם אז במצרים היו גדולי האומה אשר היו שרים, נכבדים ואפרתים, והם היו משעבדים את בני ישראל לעבדים שמכרו המצרים להם. ואולי היו המה השלושה שבטים ראובן, שמעון ולוי, שהנהיגו שררה במצרים, כמו שאיתא במדרש נשא (במדבר רבה יג, י)... ומהם היו בני חורין הרבה ושרים, אשר היו משעבדים את ישראל הנמכרים להם מהממשלה של פרעה. לכן ציוה ד' יתברך שבני ישראל וגם פרעה יוציאו את בני ישראל מהשעבוד. ולכן סמך לזה יחוס השלושה שבטים (שם, יד-כה), ומסיים (שם, כו): 'הוא אהרן ומשה, אשר אמר ד' להם: הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם', שיהיו כל משפחה ושבת צבא בפני עצמו, ולא ישתעבדו ישראל זה לזה.

וכנראה שלזה כיוון הירושלמי (ראש השנה פ"ג ה"ה): 'ויצום אל בני ישראל - מה ציוום? על פרשת שילוח עבדים'. רצונו לומר שישלחו עבדיהן מישראל ששעבדו תחת ידם, כמו שכתבנו. הדא הוא דכתיב: 'כה אמר ד' אלקי ישראל: אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוציאי אותם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר: מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי' וגו' הנאמר בספר ירמיהו (לד, יד)'.²²

לפי זה נצטוו בני ישראל כבר במצרים לשלח את העבדים שהיו להם, ואפשר שזו גם כן כוונת "קרבן העדה"²².

²² א. עיין ב"תורה שלמה" לפרשת וארא מלואים סימן ג' (חלק ט' עמ' קטז-קיו), שהסביר גם הוא כ"משך חכמה".

ב. עיין בספר "אמרי אמת" לאדמו"ר מגור פרשת משפטים תרפ"ט שכתב: "בירושלמי ראש השנה איתא על הפסוק 'וידבר ד' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל' על מה ציוום? על פרשת שילוח עבדים וכו'. בתורה לא כתוב שנאמר להם במצרים הפסוק 'כי לי בני ישראל עבדים', כי במצרים לא כולם שמעו, דכתיב: 'ולא שמעו אל משה' (שמות ו, ט), ולכן לא כתוב זה בתורה".
לכאורה יש בדבריו תשובה לשאלה ששאלנו בפ"ד, אבל דבריו מתיחסים לשאלה מדוע הדברים אינם כתובים בפירוש בפרשת וארא, ואינם מתיחסים לשאלה מדוע הם אינם כתובים בפרשת בא, כפי שיבואר בסמוך.

שאלות על הסבר "קרבן העדה" וה"משך חכמה"

מדברי ה"משך חכמה" וכן מפשטות דבריו של "קרבן העדה" נראה שהירושלמי אינו סובר כמו שהסברנו על פי המדרש שמצות שילוח עבדים ניתנה **ביום יציאת מצרים**, אלא **עוד קודם לכן**, לפני שהתחילו עשר המכות, שהרי הפסוק בפרשת וארא נאמר עוד לפני שהתחילו עשר המכות, כשנה לפני יציאת מצרים!²³ אבל יש לשאול על דבריהם שתי שאלות:

1. לפי דבריהם הפסוק בירמיהו אינו מתפרש כפשוטו, שכן בפסוק כתוב: **"ביום הוצאי אותם מארץ מצרים"**²⁴!

2. לפי דבריהם מצות שילוח עבדים ניתנה עוד לפני מצות "החדש הזה לכם", והרי רש"י הראשון בתורה (בראשית א, א) כתב: "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החדש הזה לכם' (שמות יב, ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל!"

אמנם לכאורה מפורש בירושלמי שמצות שילוח עבדים נאמרה עוד לפני "החדש הזה לכם", שכן הירושלמי הוכיח את דבריו מהפסוקים **בפרשת וארא**, שנאמרו **עוד לפני תחילת עשר המכות!** אך לפי זה יצטרכו ה"משך חכמה" ו"קרבן העדה" לומר שרש"י חולק על הירושלמי!²⁵

יש להדגיש שהסברנו בדעת רש"י בפרשת משפטים, שהברית נכרתה ביום יציאת מצרים, מתבסס על פשט הפסוק בירמיהו, ועל הסבר המדרשים. ואף אם הירושלמי חולק עליו, מכל מקום דבריו מבוססים על מדרשי חז"ל! בנוסף לכך רש"י בפרשת משפטים לשיטתו בפרשת בראשית, שמצות "החדש הזה לכם" היא המצוה הראשונה שנצטוו בה ישראל.

²³ עיין עדיות סוף פ"ב ובמפרשים שם.

²⁴ עיין על כך בספר "אמרי בינה" למהר"ץ חיות סימן א בהגה, (בתוך "כל ספרי מהר"ץ חיות" ח"ב עמ' תתע"ח-תתע"ט), וב"אבני שהם" לר' משה לייב שחור (הוצאת "נטע בנימין" ירושלים, תשנ"ו) בהפטרת פרשת צו.

²⁵ אמנם מקורו של רש"י הוא בתנחומא (בובר בראשית יא, וכעין זה נאמר גם בילקוט שמעוני בא קפז), אבל שם (בשני המקומות) לא נאמר "שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל", אלא זו תוספת של רש"י (עיין בהערות הרב חד"ש לרש"י שם). ורש"י, כזכור, לא פירש את הפסוק בפרשת וארא כמו הירושלמי, כך שאפשר לומר שהם חולקים לשיטתם! אך מכל מקום לכתחילה עדיף לומר שהיכן שלא מצאנו מחלוקת מפורשת עדיף לומר שאין מחלוקת.

3. הסבר רבי חיים שמואלביץ

ב"שיחות מוסר" (שיחה לא) הביא הגאון רבי חיים שמואלביץ, ראש ישיבת מיר, את דברי הירושלמי ופירש אותו בצורה שונה מדברי ה"משך חכמה", כך שלפי דבריו לא קשות שתי השאלות שנשאלו על דברי ה"משך חכמה" ו"קרבן העדה":

"וידבר ד' אל משה ואל אהרן, ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים (שמות ו, יג), ופירושוהו בירושלמי (ראש השנה פ"ג ה"ה): 'אמר רבי שמואל בר רב יצחק: על מה ציווס? על פרשת שילוח עבדים'. ומקרא מפורש הוא בספר ירמיהו (לד, יג-יד): 'כה אמר ד' אלקי ישראל: אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוציא אתם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר: מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי וגוי' (ועיין בירושלמי ו'קרבן העדה' שם). כריתת ברית מיוחדת היתה ביציאת מצרים על מצות שילוח עבד עברי. ... עוד אמרו בירושלמי: 'ואתיא כהיא דאמר רבי הילא: לא נענשו ישראל אלא על פרשת שילוח עבדים'. כלומר מאחר שעל מצוה זו של שילוח עבדים נצטוו ביום צאתם ממצרים, לכן נענשו עליה יותר מאשר על כל מצוות התורה".

עוד נמסר בשמו של רבי חיים שמואלביץ ("מח ולב" 26 עמ' סא): "מצות שחרור עבדים נהגה רק לאחר כיבוש וחלוקה, ואולם הציווי הראשון, לפני שנמסרה המצוה בסיני, היה ביום היציאה ממצרים: 'אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוציא אתם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר: מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים, ושלחתו חפשי מעמדי' (ירמיהו לד, יג-יד) 27".

בדברי רבי חיים שמואלביץ מפורש בדעת הירושלמי שבני ישראל נצטוו במצות שילוח עבדים ביום צאתם ממצרים, וכפשוט הפסוק בירמיהו, ולכן לא קשה עליו מהפסוקים בירמיהו, וכמו כן לא קשה עליו מרש"י הראשון בתורה!

כיצד יסביר רבי חיים שמואלביץ את הוכחת הירושלמי?

אמנם לכאורה קשה על דבריו, שכן הירושלמי הוכיח את דבריו מהפסוקים בפרשת וארא, שנאמרו עוד לפני תחילת עשר המכות!

²⁶ "מח ולב" פרקי מופת ממסכת חיי של מרן רבי חיים שמואלביץ זצ"ל [ליקט כתב וערך הרב ראובן גרוסמן, (הוצאת המכללה לבנות ירושלים)].

²⁷ עיין בספר "אישים ושיטות" (עמוד 147) בשם הרוגאצ'ובי: "בירושלמי (ראש השנה פ"ג ה"ה) מבואר שיציאת מצרים היתה על מנת שכשיהיו לישראל עבדים עברים שישלחם לחירות. הוא שאמר הכתוב: 'ויצום אל בני ישראל... להוציא את בני ישראל מארץ מצרים'. והוסיף שם הרב זיין בסוגריו: "וראה בירושלמי שם שנתכוונו לפירוש זה בפסוק, וב'קרבן העדה' שם נדחק". מבואר בדבריו בדומה לדברי רבי חיים שמואלביץ ושלא כ"משך חכמה", ועיין בסמוך לגבי "קרבן העדה".

נראה שאפשר להסביר את הירושלמי בצורה אחרת, ולפיה לא יקשה על הסברו של רבי חיים, וזאת על פי דברי הרמב"ן בפרשת בשלח (שמות טו, כה). הרמב"ן שם הביא את דברי רש"י: "שם שם לו חק משפט ושם נסהו" - במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת פרה אדומה ודינין. ושם נסהו - לעם, לשון רש"י. והיא דעת רבותינו (סנהדרין נו ע"ב)."

שאל על כך הרמב"ן: "ואני תמה: למה לא פירש כאן החקים האלה והמשפטים, ויאמר: 'וידבר ד' אל משה: צו את בני ישראל', כאשר אמר בפרשיות הנזכרות למעלה: 'דברו אל כל עדת בני ישראל' וגו' (לעיל יב, יג)? וכן יעשה בכל המצוות באהל מועד, בערבות מואב, ופסח מדבר (במדבר ט, ב)!"

ענה הרמב"ן על שאלתו: "ולשון רש"י שאמר: 'פרשיות שיתעסקו בהם', משמע שהודיעם החקים ההם ולימד אותם: 'עתידי הקב"ה לצוות אתכם בכך', על הדרך שלמד אברהם אבינו את התורה, והיה זה להרגילם במצוות, ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב, והוא הנסיון שאמר: 'ושם נסהו', והודיעם שעוד יצווים במצוות, זהו שאמר: 'אם שמוע תשמע לקול ד' אלקיך והאזנת למצותיו אשר יצוה אותך בהם'."

מפורש ברמב"ן שישנם מקומות שבהם הסבירו חז"ל שבני ישראל נצטוו, וכוונתם היתה רק שבני ישראל נתבשרו שהם עתידים להצטוות. כך נראה לפרש גם כאן: ד' ציוה את משה לומר לבני ישראל עוד לפני התחלת עשר המכות שהוא עתיד לצוות אותם לשלח את עבדיהם, אבל רק ביום יציאת מצרים הוא ציוה אותם, כמו שמפורש בספר ירמיהו²⁸!

ו. מהי הברית שבשילוח עבדים?

במדרש "שלושה וארבעה" התבאר שמצות שילוח עבדים אינה רק מצוה, אלא גם נכרתה עליה ברית. יש לשאול: מהי הברית שבמצות שילוח עבדים? בדברי רבותינו נאמרו שלושה הסברים עיקריים למושג "ברית": הסכם²⁹, הבטחה³⁰, שבועה³¹.

²⁸ יש לשאול שבמרה כתוב רק "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו", אבל לא כתוב לשון ציווי, ולכן הסביר הרמב"ן שעדיין לא נצטוו, אבל לגבי שילוח עבדים כתוב "ויצוה אל בני ישראל!" ואם כן קשה לכאורה להסביר שמה רק בישר להם שהם עתידים להצטוות על כך! יש לומר שגם לגבי מרה למדו חז"ל ששם נצטוו בני ישראל על שבת וכיבוד אב ואם ממה שנאמר בעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן "כאשר צוה ד' אלקיך" (דברים ה, יא-טו ורש"י שם, ומקורו בסנהדרין נו ע"ב)!

²⁹ עיין ראב"ע בראשית ו, יח, רמב"ן שם ט, יב, אברבנאל שם יז, ד.

³⁰ עיין רמב"ן בראשית ו, יח, טו, יח.

בכל ברית ישנם שני צדדים. לפעמים שני הצדדים מתחייבים זה לזה, ולפעמים רק צד אחד מתחייב. לדוגמא:

בברית הקשת: ד' התחייב לנח ולבריאה כולה שלא להביא מבול לעולם, ואילו נח לא התחייב דבר³².

בברית בין הבתרים: ד' התחייב לתת לאברהם אבינו ולזרעו את ארץ ישראל, ואילו אברהם אבינו לא התחייב דבר³³.

בברית המילה: ד' התחייב לתת לאברהם אבינו ולזרעו את ארץ ישראל ולהשרות שכינתו עלינו, ואברהם אבינו התחייב למול את עצמו ואת זרעו³⁴.

נשאלת השאלה: בברית על שילוח עבדים התחייבו בני ישראל לקיים את המצוה, אך האם גם ד' התחייב לבני ישראל על משהו מסוים אם הם יקיימו את המצוה? אם כן - על מה התחייב ד'? אם לא - מה משמעות המלה "ברית" ביחס למצוה זו?

אמנם למדנו שברית יכולה להיות חד צדדית, דהיינו שרק צד אחד מתחייב, אך את זאת מצאנו ביחס להתחייבות ד' כלפי בריותיו, או בין שני אנשים, אך מהי המשמעות של ברית חד צדדית של בני ישראל כלפי ד'? והרי בני ישראל מצווים לקיים את כל המצוות כולן, ועל כולן יחד נכתרה ברית בהר סיני ובערבות מואב³⁵, ואם כן מהי המשמעות שמצוה אחת נקראת "ברית" אם ד' לא התחייב כלפינו אם נקיים את אותה מצוה?

1. הסבר על פי המפרשים בספר ירמיהו

נראה להסביר את משמעות הברית על שילוח העבדים על פי מה שכתבו רש"י, רד"ק והמלבי"ם שם (ירמיהו לד, יז).

---

³¹ עיין רש"י בראשית כד, ז, שמות ו, ד-ו-ח; יג, ה ופסחים סוף דף לח ע"ב ד"ה ברית, המיוחס לרש"י דהיי"ב לו, יג, ראב"ע בראשית ו, יח; טו, יז, רמב"ן שם כו, ג ודברים כח, ט, חזקוני בראשית טו, ז, ושמות ו, ד, ספורנו בראשית טו, ט ועוד. גם אונקלוס תרגם בצורה זהה את המלים "ברית" ו"שבועה" - "קיים". עיין לדוגמא בבראשית כא, לא-לב. ועיין גם בויקרא רבה ו, ה. ועיין עוד במאמר הראשון בפרשת וארא ובמאמרים בפרשת לך לך.

³² עיין בראשית ט, ח-יז ורש"י שם פסוק יד.

³³ עיין בראשית טו, יח ורש"י שם, י ורמב"ן שם, יב ואברבנאל שם, יז וכן יז, ד ובמאמרי "על מה נכתרה ברית בין הבתרים ומה משמעותה לדורות?" בפרשת לך לך.

³⁴ עיין רש"י בראשית יז, ב ורבנו בחיי שם יז, כד ובמאמרי "ברית המילה - ברית של אהבה וברית הארץ" בפרשת לך לך.

³⁵ עיין שמות כד, א-יא, ויקרא כו, ג-מו ודברים כח, א-סט [וגמרא סוטה לו ע"א וע"ב ומאמרי "מה נכתב ב'ספר הברית' ומה משמעות 'דם הברית'?" בפרשתנו].

כתב רש"י: "הנני קורא לכם דרור - מאתי, שאיני אדון לכם להציל, ותהיו הפקר אל החרב ואל הרעב".

כעין זה כתב הרד"ק: "הנני קורא לכם דרור נאם ד' אל החרב, אל הדבר, ואל הרעב - כי כולם ישלטו בכם, ולא יהיה לכם אדון שימנע אתכם מהם, כי חפשים תהיו להם".

כעין זה ובתוספת הסבר כתב המלבי"ם: "הנני קורא לכם דרור - כי מי שהוא עבד ד' הוא חפשי מן המקרים, ואין דבר אחר שולט עליו, וכשיוצא חפשי מרשות ד' הוא תחת רשות המקרים, וזהו שנאמר: 'הנני קורא לכם דרור', וזה עונש על שכבשום לעבדים"³⁶.

לפי דבריהם עולה שכל זמן שבני ישראל קיימו את מצות שילוח עבדים והדגישו בכך שד' הוא האדון, ד' שמר עליהם באופן מיוחד. ואף שעברו עבירות חמורות והתחייבו עליהם עונשים, מכל מקום ד' שמר עליהם שלא יענשו בכל חומר הדין, אבל ברגע שביטלו את מצות שילוח עבדים, והראו בכך שכאילו ח"ו ד' אינו אדון להם, אלא הם אדונים לעצמם, ד' הפסיק לשמור עליהם והפקירם למקרים, וממילא הם התחייבו בעונשים חמורים של חרב, דבר ורעב.

לפי זה עולה שהברית שנכרתה במצות שילוח עבדים היתה שד' ישמור על בני ישראל, ואף אם יחטאו לא יענשו בכל חומר הדין.

2. הסבר "קרבת העדה"

הסבר אחר כתב "קרבת העדה" על הירושלמי שם: "ויצום אל בני ישראל - כאילו כתיב 'על בני ישראל'. ציוום שלא ישעבדו איש באחיו מבני ישראל, ובזכות זה יהיו נגאלים".

ואתיא הא דאמר רבי שמואל כהא דאמר רבי הילא: לא נענשו ישראל - שגלו מן הארץ אלא על פרשת שילוח עבדים. ולמה דווקא על שילוח עבדים? לפי שהיא היתה מצוה ראשונה להם במצרים, ובשבילה נגאלו ממצרים.

הדא הוא דכתיב: 'מקץ שבע שנים תשלחו' - לעיל מיניה כתיב: 'כה אמר ד' אלקי ישראל: אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוציאני אותם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר: מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי וגו', וקשיא: היכן כרת ברית שעל ידי כך יהיו נגאלים? אלא כדאמר רבי שמואל: 'ויצום אל בני ישראל'.

אם כן לפי "קרבת העדה" ד' התחייב לגאול את ישראל ממצרים אם הם יקיימו מצוה זו, וכן להיפך: אם ישראל לא יקיימו את המצוה - הם יגלו מהארץ!

³⁶ עיין גם במהרי"ק קרא, באברנאל, ב"מצודת דוד" וב"ילקוט מעם לועז" שם.

יש לציין שכדברי "קרבן העדה" האחרונים כבר כתב הרמב"ן (שמות כא, ב) : "כי תקנה עבד עברי - ...ולכך החמיר בה הנביא מאד, ואמר: 'אנכי כרתי ברית את אבותיכם... מקץ שבע שנים תשלחו איש את עבדו ואיש את שפחתו' (ירמיה לד, יג-יד), וגזר בעבורה הגלות (שם, יז-כב), כאשר תגזור התורה גלות על שמיטת הארץ (ויקרא כו, לד-לה), וכמו שאכתוב עוד בעזרת ד' (בויקרא כה, ב)".

נראה להסביר יותר את דברי הרמב"ן ו"קרבן העדה" על פי מה שידוע שדי' מתנהג עמנו במידה כנגד מידה³⁷, ולכן כאשר בני ישראל משחררים את עבדיהם, הם ראויים להיות בני חורין, אבל אם ח"ו בני ישראל אינם משחררים את עבדיהם אין הם ראויים ח"ו להיות בני חורין, אלא להיות משעובדים לאויביהם, ולגלות.

א. שאלות על דברי הרמב"ן ו"קרבן העדה"

יש לשאול על דברי הרמב"ן ו"קרבן העדה" שתי שאלות:

1. בפסוקים שם בספר ירמיהו לא כתוב שהעונש הוא גלות, אלא חרב ודבר ורעב, שמשמעותם מות!

כך נאמר שם: "לכן כה אמר ד': אתם לא שמעתם אלי לקרוא דרור איש לאחיו ואיש לרעהו, הנני קורא לכם דרור נאם ד', אל החרב, אל הדבר, ואל הרעב, ונתתי אתכם לזעוה לכל ממלכות הארץ. ונתתי את האנשים העברים את ברת, אשר לא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני, העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו... ונתתי אתם ביד איביהם וביד מבקשי נפשם, והיתה נבלתם מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ" (ירמיהו לד, יז-כ).

מפורשים בפסוקים אלו סוגי מות, אך לא גלות!

כן ראינו גם בדברי רש"י שם: "הנני קורא לכם דרור - מאתי, שאיני אדון לכם להציל, ותהיו הפקר אל החרב ואל הרעב".

2. המשנה במסכת אבות (פ"ה מ"ט) אומרת: "גלות באה לעולם על עבודה זרה, ועל גילוי עריות, ועל שפיכות דמים, ועל השמטת הארץ"! המשנה לא הזכירה את מצות שילוח עבדים, ולעומת זאת הזכירה עבירות אחרות!

ב. תשובות לדברי הרמב"ן ו"קרבן העדה"

על השאלה הראשונה, שבפסוקים בירמיהו לא נזכרת גלות, אלא עונשים אחרים נראה לענות שהרמב"ן ו"קרבן העדה" למדו זאת ממה שכתוב: "ונתתי אתם ביד איביהם וביד מבקשי נפשם" (שם, כ), שכוונת הדברים לשבי ולגלות,

³⁷ עיין סוטה ט ע"ב-יוד ע"א.

ואף על פי שבהמשך הדברים נאמר: "והיתה נבלתם מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ", שמשמע שהם ימותו, הכוונה היא שמתוך הנתונה ביד מבקשי נפשם יבואו עליהם גם חרב, דבר ורעב³⁸.

אולי יש להוכיח פירוש זה ממה שנאמר שם בהמשך: "ואת צדקיהו מלך יהודה ואת שריו אתן ביד איביהם וביד מבקשי נפשם, וביד חיל מלך בבל העלים מעליכם" (כא), וצדקיהו לא נהרג על ידי הכשדים, אלא "רק" נלקח על ידם כשבוי לגלות (שם לט, ה-ז ועוד).

על השאלה השניה מדוע לא כתבה המשנה שגלות באה לעולם על שילוח עבדים נראה לענות על פי מה שכתב הרמב"ן בפירושו לפרשת בהר (ויקרא כה, ב): "וכן החמיר הנביא וגזר גלות על שלוח עבדים בשנה השביעית, שנאמר: 'אנכי כרתי ברית את אבותיכם וגו' מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי' וגו' (ירמיה לד, יג-יד), כי גם בעבד שביעית כיובל".

בדבריו אלה ענה הרמב"ן שהמשנה לא כתבה שגלות באה לעולם על שילוח עבדים מפני שהיא כללה זאת בשמיטת הארץ³⁹!

אמנם השנה השביעית של העבד אינה בהכרח שנת השמיטה, כיון שלכל עבד סופרים שבע שנים מיום תחילת עבודתו, אבל הרמב"ן דימה את השנה השביעית של העבד לשנה השביעית מבחינת העיקרון⁴⁰!

אבל עדיין קשה שבמשנה נאמר שעל כל אחת מהעברות הנזכרות נענשים בגלות, ואילו לפי הירושלמי שאמר "לא נענשו ישראל אלא על פרשת שילוח עבדים" משמע שרק על שילוח עבדים נענשו בגלות! ואכן הרמב"ן לא כתב שרק על שילוח עבדים נענשו בגלות, אלא שגם על שילוח עבדים נגזרה גלות.

³⁸ א. עיין בבא בתרא ח ע"ב: "שבי קשה מכולם, דכולהו איתנהו ביה". פירש רש"י: "שבי כולהו איתנהו ביה - שהוא ביד העובד כוכבים ומזלות לעשות בו כל חפצו, אם למות [אם לחרב] אם לרעב". ב. על הכפילות בפסוקים בירמיהו עיין שם בהמשך דברי המלבי"ם שביאר: "ועל שעברו את הברית אומר: 'ונתתי את האנשים' - שעברו ברית כפול:

(א) ברית התורה אשר מכבר, וזהו שאמר: 'העוברים את בריתי'.

(ב) הברית שכרתו עתה, ועל זה אמר: 'אשר לא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני'.

'ונתתי אותם ביד אויביהם' - על העברת ברית התורה.

'והיתה נבלתם למאכל' - נגד הברית שכרתו בין בתרי העגל.

'ואת צדקיהו' - הגם שלא עבר בין בתרי העגל, היה בידו למחות ולא מיחה".

³⁹ עיין שם ברמב"ן שהביא את המשנה באבות (פ"ה מ"ט) ובהכרח שבא לענות על השאלה מהפסוקים בירמיהו על המשנה באבות!

⁴⁰ עיין בדברי הרמב"ן המובאים בהמשך המאמר, שם דימה הרמב"ן את שחרור העבד בשנה השביעית לשבת.

יש ליישב על פי מה שמצאנו דבר דומה בתלמוד הבבלי לענין חורבן ירושלים. בגמרא במסכת יומא (ט ע"ב) נאמר שבית המקדש הראשון חרב בגלל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, ובית המקדש השני חרב בגלל שנאת חנם. לעומת זאת בגמרא במסכת בבא מציעא (ל ע"ב) אמרו: "לא חרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה [ולא עשו לפנים משורת הדין]"⁴¹.

הקשו התוספות שם: "ואם תאמר דביומא (ט ע"ב) אמר: 'מפני שנאת חנם!' ותירצו: 'ויש לומר דהא והא גרמא'."

כלומר אף על פי שלשון הגמרא נשמעת מוחלטת: "לא חרבה ירושלים אלא", מכל מקום אין הכוונה שרק בגלל עבירה זו, אלא גם בגלל עבירה זו. וכך יש להסביר גם את הירושלמי⁴².

ז. מדוע נצטוינו במצות שילוח עבדים כבר ביום יציאת מצרים?

למדנו בפרקים הקודמים שעל מצות שילוח העבדים נצטוו בני ישראל כבר ביום יציאתם ממצרים. יש לשאול: מדוע בני ישראל נצטוו על מצות שילוח עבדים כבר ביום יציאתם ממצרים?

1. הסבר הרב כשר

הרב כשר בספר "תורה שלמה"⁴³ כתב: "אין בני אדם זכאים להיות חפשים, בני חורין אמיתיים, אם הם בעצמם משעבדים את אחיהם. ולכן תנאי קודם למעשה יציאת מצרים נצטוו ישראל שהם בעצמם ישחררו את עבדיהם. ובזכות זאת יצאו לחופשי, ויהיו מוכשרים לקבל עליהם עול מלכות שמים"⁴⁴.

⁴¹ עיין שם במהלך הגמרא.

⁴² א. עיין "פני יהושע", "תורת חיים", "חדושי אגדות" למהר"ל ו"בן יהודע" שם בבבא מציעא, "עיון יעקב" ו"עץ יוסף" ב"עין יעקב" שם, שבת קיט ע"ב ומהרש"א שם, ו"עיון יעקב" ו"ענף יוסף" ב"עין יעקב" שם (אות צ) בשם ספר "איי היס", ומהר"ל בהקדמה לספרו "תפארת ישראל".
ב. עיין עוד ב"משך חכמה" בפרשת בהר (ויקרא כה, ט) שהסביר אחרת מדוע נענשו דווקא על מצות שילוח עבדים.

⁴³ וארא מלואים סימן ג' (חלק ט' עמ' קיז).

⁴⁴ עיין שם ב"תורה שלמה" בתחילת דבריו, שהסביר שלחלק מבני ישראל היו עבדים במצרים והם נצטוו לשחררם עוד לפני יציאת מצרים, כפי שמפורש ב"משך חכמה" הנ"ל, אך העיקרון שבדבריו מתאים גם להסבר שכתב רבי חיים שמואלביץ.

דהיינו ד' מתנהג עמנו במידה כנגד מידה: רק כאשר בני ישראל משחררים את עבדיהם, הם ראויים להשתחרר מעבדותם, אבל אם ח"ו בני ישראל אינם משחררים את עבדיהם - אין הם ראויים להיות בני חורין⁴⁵.

2. הסבר רבי חיים שמואלביץ

הסבר אחר על השאלה מדוע נצטוו בני ישראל במצוות שילוח עבדים מיד ביציאתם ממצרים, כתב רבי חיים שמואלביץ ("מח ולב" עמ' סא): "מצוות שחרור עבדים נהגה רק לאחר כיבוש וחלוקה, ואולם הציווי הראשון, לפני שנמסרה המצוה בסיני, היה ביום היציאה ממצרים: 'אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוצאי אותם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר: מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים, ושלחתו חפשי מעמדי' (ירמיהו לד, יג-יד). מדוע דווקא אז? הן עד לזמן שהמצוה נוהגת יעברו שנים רבות!

ישנם רגעים אותם זוכר האדם היטב. אלה רגעים בהם הוא חש במלוא העוצמה את משמעות הרגע. זה הזמן לקבל 'קבלה'. רגע שמרגישים היטב את משמעותו ומקבלים בו קבלה כלשהי - לא במהרה הוא נשכח, והקבלה של אותו רגע נמשכת ונשארת. **יום היציאה ממצרים היה הרגע בו הרגיש עם ישראל את משמעות היציאה מעבדות לחירות. לא היה זמן מתאים יותר לקבלת הציווי על שחרור עבדים מאותו הרגע!"**

ב"שיחות מוסרי" (שיחה לא) הוסיף הרב שמואלביץ: "כריתת ברית מיוחדת היתה ביציאת מצרים על מצות שילוח עבד עברי. ויש להתבונן: מה טעם נצטוו במצוה זו באותה שעה? והרי אין מצות עבד עברי נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, והיובל לא נהג עד שנכנסו לארץ וחלקוה. ואם כן מה טעם להקדים מצוה זו עוד לפני מתן תורה?

אלא כך הוא ביאורם של דברים: קושי גדול הוא לאדם לשלח לחופשי את עבדיו, את קנינו ועמלו, ואף שנפשו של העבד כמהה לחירות, ועול השעבוד כבד עליו ביותר, אין האדון מרגיש בכל זאת. על כן נצטוו במצוה זו דווקא בשעה שיצאו בעצמם מ'בית עבדים', בשעה שהרגישו בנפשם את שמחת החירות הגדולה. אותה שעה של יציאה מעבדות לחירות משעבוד לגאולה ומאפילה לאור גדול, היא השעה הכשרה והראויה להרגיש ו'לשמוע' היטב את הצו העליון של 'מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו', כענין שנאמר: 'ואתם ידעתם את נפש הגר, כי גרים הייתם

⁴⁵ יש לציין שהסבר זה עונה על השאלה מדוע נצטוו בני ישראל במצוות שילוח עבדים מיד ביציאתם ממצרים לאו דווקא מצד חשיבות המצוה, ובהמשך יובאו הסברים נוספים לפיהם נצטוו בני ישראל במצוות שילוח עבדים מיד ביציאתם ממצרים מצד חשיבות המצוה.

בארץ מצרים' (שמות כג, ט). אך אם היו מצווים על כך לאחר הרגע הגדול של השמחה ורגשות הפורקן, כשהרגשות היו הולכים ומצטננים לאטם, לא היתה המצוה נתפסת אצלם כראוי. וכיון שנצטוו עליה בשעה שהיה לבם פתוח לשמוע את המצוה הגדולה של שילוח עבדים, קיבלו עליהם בלב שלם, והקבלה הזאת ראוי לה שלא תמוש מזכרם לעולם, אף לאחר שרגשי החדוה והרוממות ימוגו וילכו⁴⁶.

על הסבר נוסף עיין בפרק הבא.

ח. מדוע מצות שילוח עבדים נאמרה ראשונה בפרשת משפטים?

למדנו בהקדמה שפרשת עבד עברי נאמרה כמצוה ראשונה בפרשת משפטים. יש לשאול: מדוע פרשת עבד עברי נאמרה כמצוה ראשונה בפרשת משפטים? אמנם למדנו בפרקים הקודמים על חומרתה של מצות שילוח העבדים, שעל ביטולה נגזרו על ישראל שבי וחרב ודבר ורעב, ושנכרתה עליה ברית מיוחדת. אבל האם בגלל זה היא נכתבה עוד לפני דיני רוצח?

1. הסברי הרמב"ן

כתב הרמב"ן בתחילת פרשת משפטים (שמות כא, ב): "כי תקנה עבד עברי - התחיל המשפט הראשון בעבד עברי, מפני שיש בשילוח העבד בשנה השביעית זכר ליציאת מצרים הנזכר בדבור הראשון, כמו שאמר בו: 'וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ויפדך ד' אלקיך, על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום' (דברים טו, טו), ויש בה עוד זכר למעשה בראשית כשבת, כי השנה השביעית לעבד - שבתון ממלאכת אדוניו, כיום השביעי, ויש בה עוד שביעי בשנים שהוא היובל, כי השביעי נבחר בימים (שמות כ, ח), ובשנים (ויקרא כה, ד), ובשמיטות (שם פסוק ח), והכל לענין אחד, והוא סוד ימות העולם מ'בראשית' (בראשית א, א) עד 'ויכלו' (שם ב, א). ולכן המצוה הזאת ראוי להקדים אותה, שהיא נכבדת מאד, רומזת דברים גדולים במעשה בראשית. ולכך החמיר בה הנביא מאד... וגזר בעבורה הגלות".

לפי הרמב"ן מצוות שילוח עבדים חשובה משתי סיבות:

א. יש בה זכר לדבור הראשון: "אנכי ד' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (שמות כ, ב).

⁴⁶ יש לציין שאין בכך סתירה למה שנאמר לעיל בסוף פ"ד, שכן שם מדובר מצד העבד וכאן מצד האדון, שם מצד הכתיבה וכאן מצד האמירה.

ב. מתוך שהציווי לשלח את העבד מתייחס לשנה השביעית, הוא רומז לדבור על השבת (שם, ח-יא), ובו אנו מודים לא רק במציאות ד', אלא גם בכך שד' ברא את העולם בשבעה ימים.

לכן פתחה בה התורה את פרשת משפטים, ועסקה בה עוד לפני המצוות המפרטות את מצות כיבוד אב ואם ואת מצוות "לא תרצח" ו"לא תגנב"⁴⁷.
לכן היא חמורה גם כל כך, שעל ביטולה נגזרו עונשים חמורים כל כך.
על פי זה גם ניתן להסביר מדוע נצטוו עליה בני ישראל כבר ביום יציאת מצרים ומדוע נכרתה עליה ברית מיוחדת!

2. הסברי האברבנאל

האברבנאל בתחילת פרשת משפטים כתב בדומה לדברי הרמב"ן הראשונים: "הנה זכר ראשונה במשפטים משפט העבד העברי, מפני שהוא יוצא מדיבור 'אנכי ד' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים', שהוא הדיבור הראשון ששמעו בהר סיני, יסוד והקדמה לכל שאר הדיבורים".

והוסיף: "ומפני שהקב"ה הוציא את ישראל ממצרים, זכה בהם להיות עבדיו, ולכן לא ראוי שישתעבדו אלו באלו, וכמו שנאמר: 'עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים' (ויקרא כה, נה). ולכן בזכרון המשפטים האלה זכר ראשונה משפט העבד העברי, שלא ישתעבד לאדונו עבודה עולמית, אלא לשש שנים בלבד, וישובו איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו".

עוד הוסיף האברבנאל: "כנגד 'לא תרצח' הביא מיני הרציחה שאפשר שיעשה האדם לחברו, והראשון מהם הוא כשיקנה אותו לעבדות בהשתעבדו בו כל ימיו, כי זו היא רציחה בחיים, כי כמו שתאר הכתוב הצדקה בשם 'חיים' ואמר: 'וחי אחיך עמך' (ויקרא כה, לו), ככה ייחס ההשתעבדות שהוא הפך הצדקה לרציחה, וכמו שנאמר לירמיהו על ענין שילוח עבדים: 'לכן כה אמר ד': אתם לא שמעתם אלי לקרוא דרור איש לאחיו ואיש לרעהו, הנני קורא לכם דרור נאם ד', אל החרב, אל הדבר, ואל הרעב וגו' (ירמיהו לד, יז), וידוע שמשפטי ד' הם מדה כנגד מדה, כי לפי שהם היו מרצחים אותם לעבודתם יהיו בעונש זה נרצחים ברעב ובדבר ובחרב".

⁴⁷ עיין שם בהמשך דברי הרמב"ן (בספר שמות): "וכאשר השלים משפט המצוה הזאת בעבדים העברים, החל במשפט 'לא תרצח' שהיא החמורה, ובכבוד האבות, ובלא תגנוב, וחזר למשפט מכה איש בלי שימות בה, ואחרי כן לרציחת העבד, שהיא חמורה ממיתת הולדות, ואחרי כן לאברי הישראלים והעבדים, ואחרי כן לנזקי הבהמות במיתה. וכל הפרשיות בסדר ובכוונה נכונה".

לפי האברבנאל מצות שילוח עבדים חשובה משתי סיבות נוספות:
א. מפני שהקב"ה הוציא אותנו ממצרים זכה בנו להיות עבדיו, ולכן לא ראוי שנשתעבד איש באחיו.
ב. בשעבוד העבד העברי מעבר לשש שנים יש צד של רציחה.

לכן פתחה בה התורה את פרשת משפטים.
לכן היא גם חמורה כל כך, שעל ביטולה נגזרו עונשים חמורים כל כך.
על פי זה גם ניתן להסביר מדוע נצטוו עליה בני ישראל כבר ביום יציאת מצרים ומדוע נכרתה עליה ברית מיוחדת!

3. הסבר הרב צבי יהודה

בשיחות הרב צבי יהודה לפרשת משפטים נאמר (שמות עמ' 232): "לפני כל סידור מהלכי החיים בחברה, הדבר הראשון הוא הטיפול בענין העבדות. קודם כל יש להיות אדם, אדם שלם ונורמלי, ולא עבד משועבד לדבר חיצוני... **התעכבות הופעת החירות היא התעכבות הופעת המהות היהודית**, חירותה של תורה, שהיא החירות האמיתית. 'אזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי 'כי לי בני ישראל עבדים' ולא עבדים לעבדים', 'אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים' - אם חירות זו מתעכבת אז יש צורך בטיפול, ורק אחר כך אפשר לגשת לסידור כל עניני החיים".

לפי דברי הרב צבי יהודה החירות היא הבסיס לעבודת ד', ולכן היא המצוה הראשונה בפרשת משפטים. על פי דבריו אפשר להבין שלכן בני ישראל נצטוו עליה כבר ביום יציאת מצרים, ונכרתה עליה ברית מיוחדת, ולכן על ביטולה נגזרו עונשים חמורים כל כך!⁴⁸

⁴⁸ ועיין עוד שם עמ' 248-249.

עוד העיר בני יקירי, הרב ישעיה מרדכי נ"י, שבשיחה לפרשת בא (עמ' 134) כתב רבנו הרב צבי יהודה שמצות התפלגין שבה נצטוו בני ישראל בצאתם ממצרים מבטאת את החירות: "לעתים אנשים המתעניינים ביהדות שואלים אותנו: מה ענין הקוביות הללו? עלינו לזכור מי אנחנו. אנו עם של עבדים משוחררים, בין אם עובדה זו מוצאת חן בעינינו, בין אם אינה מוצאת חן. פעם היו בעולם תקופות של עבדות. חלק מהאנושות היו אדונים, וחלק היו עבדים, ולא היה להם אומץ להשתחרר. ובודאי לא היה להם כל כך נעים להיות עבדים. אבל לפעמים הזדמן להם ששחררו, ואז שמחתם היתה גדולה מאד, והם רקדו ברחובות. גם ביוכל קיימת מצוה כללית של שחרור עבדים, עליה היו מכריזים בתקיעת שופר, כי אין עבד לעולם, לנצח, ח"ו. העבדים התחילו לשמוח בראש השנה, וביום הכפורים הופיע השחרור הסופי של חירותם. שמחה זו התגלתה גם בסדרי התלבשות שלהם: 'ועטרותיהם בראשיהם' (ראש השנה ח ע"ב). אצל הגויים, העבדים גילו את שמחתם גם בסימנים חיצוניים והתקשטו בזרי דפנה, שהם מין זרי פרחים, כביטוי של חירות... התפלגין הם זרי דפנה

סיכום

במאמר זה למדנו :

- א. מצות שילוח עבדים היא מצוה חשובה מאד. נאמרו מספר סיבות לגודל חשיבות המצוה :
  1. היא רומזת לדיבור הראשון : "אנכי ד' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (רמב"ן).
  2. שחרור העבד בשנה השביעית מקביל לשמירת השבת, ובשניהם יש הודאה שדי' ברא את העולם בשבעה ימים (רמב"ן).
  3. מפני שהקב"ה הוציא אותנו ממצרים זכה בנו להיות עבדיו, לכן לא ראוי שנשתעבד איש באחיו (אברבנאל).
  4. אי שחרור עבד יש בו מעין רצח (אברבנאל).
  5. אי שחרור עבד מהוה שלילה של כל הסדר החברתי התקין, שבו כל אדם צריך להיות חפשי, ובלעדי חרות זו אי אפשר להיות אדם שלם (הרב צבי יהודה).
- ב. לגודל חשיבותה של המצוה פתחה התורה את פרשת משפטים במצוה זו.

ג. לגודל חשיבותה של המצוה גם נגזרו על ביטולה עונשים חמורים : גלות (רמב"ן) ומות (רש"י, רד"ק, אברבנאל ומלבי"ם).

ד. בני ישראל נצטוו על מצוה זו כבר ביום יציאתם ממצרים⁴⁹, ממספר טעמים :

1. לגודל חשיבותה (על פי הרמב"ן).
2. כיון שקבלת עול מצוה זו היא הבסיס ליציאתם מעבדות לחרות, שאין זכות לאדם להיות בן חורין כאשר הוא משעבד אדם אחר לעבד (הרב כשר).
3. בגלל הבנתם והרגשתם את חשיבות החרות דווקא ביום יציאתם מעבדות לחרות (רבי חיים שמואלביץ).

שלנו, לא כזרי דפנה של הגויים, שהם ריקים מתוכן. זרי דפנה שלנו הם קבלת עול מלכות שמים, שזכינו להיות עבדים לד', ולא עבדים לעבדים. זאת החירות שלנו. ועיין עוד שם עמ' 114-115. הרב צבי יהודה דימה את התפלין לכתר, ויש להביא ראיה לדברי רבנו ממה שנאמר בספר שמואל (ב' א, ז), שהנער העמלקי שסיפר על מות שאול אמר לדוד : "ואקח הנזר אשר על ראשו ואצעדה אשר על זרעו" ותרגם יונתן שם : "טוטפתא דעל דרעיה". ור' יוסף קרא הביא בשם מדרש חז"ל : "הנזר אשר על ראשו - אלו תפלין של ראש. ואצעדה אשר על זרעו - זו תפלין של יד". הרי לנו שהתפלין של ראש הם כתר!

⁴⁹ לפי "קרבן העדה" וה"משך חכמה" בני ישראל נצטוו על שילוח עבדים כשנה לפני יציאת מצרים.

ה. מאותם טעמים נכרתה עליה ברית מיוחדת כבר ביום יציאתם ממצרים, ובה הובטחו שאם ישמרו מצוה זו יזכו להיות בני חורין, ולא להשתעבד לאומות.

סיום

כאמור, כתב רבי חיים שמואלביץ: "אם היו בני ישראל מצווים על כך לאחר הרגע הגדול של השמחה ורגשות הפורקן, כשהרגשות היו הולכים ומצטננים לאטם, לא היתה המצוה נתפסת אצלם כראוי. וכיון שנצטוו עליה בשעה שהיה לבם פתוח 'לשמוע' את המצוה הגדולה של שילוח עבדים - קיבלו עליהם בלב שלם. והקבלה הזאת ראוי לה שלא תמוש מזכרם לעולם, אף לאחר שרגשי החדוה והרוממות ימוגו וילכו". מכאן למד רבי חיים שמואלביץ מוסר כללי לכל החיים: "לכל אדם יש רגעים של התעוררות, ועיקר העבודה היא לשמר את ההתעוררות שלא תפוג, ועל ידה להיות לאיש אחר... הדרך לשמור על העליה שיש לאדם בשעת רצון והתעוררות, היא על ידי שיזכיר לעצמו תמיד את ההרגשה שהיתה בלבו אז... וכשיזכור את הרגע ההוא תמיד וישמור בלבו את הישעה האחת' - יוכל לקנות על ידה את עולמו".